

ÉTKEZTETÉS AZ ISKOLÁBAN ÉS AZ UTCÁN.
A MENZA TÖRTÉNETI GYÖKEREI BUDAPESTEN

A Buda,¹ Pest és Óbuda egyesítését, tehát Budapest 1873-as megalapítását követő évtizedekben felfutó iparosítás óriási tömegeket vonzott a fővárosba és a lakosság száma három évtized alatt a háromszorosára duzzadt. Így érhető, hogy a gazdasági felfutás számos nehézséget is magával hozott, azok megoldására pedig a közhatalóság sem jogi, sem pedig anyagi eszközökkel nem rendelkezett (Umbrai 2018: 306–309), vagyis azok kezelése a nyugat-európai viszonyokhoz hasonlóan nálunk is a társadalomra maradt.²

Az iskolai közétkeztetés 20. századi meghonosítása több egymással párhuzamosan futó, de egymástól független kezdeményezésben gyökerezik.³ Ezek közös forrása az emberek hitbéli neveltetésére épülő felebaráti szeretet, az irgalmasság gyakorlása volt. Ez alakult át fokozatosan a 19. század utolsó harmadában a társadalom (a városi polgárság egyes képviselői) irányából szerveződő, a szolidaritás elvét mind hangsúlyosabban átélő, „a rászorultakat felsegítő” tevékenységgé.⁴

A 19. század utolsó harmadában egymás után létesültek a hosszabb-rövidebb ideig működő, különböző humanitárius célok megvalósítását zászlójukra tűző emberbaráti mozgalomok. Ezek a jótékony egyesületek a társadalmi együttélés újabb színfoltjait adták Budapesten, hiszen azokban a gyűjtőként vagy adományozóként való aktív részvétel egyre inkább elvárttá vált. Ilyen szervezett gyűjtések eredményeként létesültek az első társadalmi/polgári népkonyhák (Umbrai 2018: 314–319), továbbá szintén ezek eredményeként karolhatta fel például az iskolások ebédeltetésének ügyét a Gyermekbarát Egyesület. Ez utóbbi tevékenységét a fő-

¹ Hivatkozás erre a tanulmányra: Umbrai Laura: Étkezés az iskolában és az utcán. A menza történeti gyökerei Budapesten. In: Bági Anikó (szerk.): *Menzadimenziók. A gyermek-közétkeztetés társadalmi beágyazottsága.* (Néprajztudományi Könyvtár 2.) Budapest: BTK Néprajztudományi Intézet, 2023. 15–36. p.

DOI: <https://doi.org/10.61380/978-963-567-072-7-01>

© 2023 Szerző(k), Levelező szerző: umbrailaura@gmail.com

Kulcsszavak: közélet, közétkeztetés, iskola, Budapest, szociálpolitika.

² A téma bővebb kifejtését lásd: Bági – Umbrai 2020.

³ A tanulmány az NKFIH 137612 FK-21. számú projekt keretében a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetében folytatott kutatásaim eredményeként született. A szerző a BTK Történettudományi Intézet tudományos munkatársa.

⁴ Erről bővebben lásd: Umbrai 2018: 305–309.

város arra hivatkozva tudta a későbbiekben a napközi otthonok megszervezésével a hatósági keretek között intézményesíteni, hogy az, mint iskolaügy, már túlmutatott a társadalom feladatának tekintett jótékonyaság keretein.

A gyermekétkeztetés meghonosodásának másik pillérét az 1910-es évek elején, a főváros áldatlan lakáskörülményei miatt terjedő tüdővész, a fehér halál visszaszorítása érdekében kialakított dispanzer-rendszernek⁵ köszönhetjük. Ennek keretében külön figyelmet szenteltek a rászoruló terhes és gyermekágyas anyák egészségügyi ellenőrzése kiegészítéseként, azok és kisgyermekük rendszeres tejjelutalása biztosításának, meghonosítva a tejreggeliztetés intézményét. Az iskolai étkeztetés harmadik forrása pedig az 1919 és 1921 közötti külföldi missziók tevékenységében gyökerezik. Ezek egyesítették a fenti elemeket, hiszen felélesztve a korábbi népkonyhákon és napközi otthonokon alapuló gyermekétkeztetés hagyományait. Egy csésze tejből álló reggelit és délre főtt, meleg ételt biztosítottak a rászoruló gyermekeknek.

A Gyermekbarátok Egyesülete

A budapesti Gyermekbarátok Egyesületét bécsi mintára Berecz Antal⁶ alapította meg, 1887 decemberében. Az egylet már a működésének első hónapjában⁷ 100 rá-

⁵ *Dispanzer/diszpanzér*: elsősorban egészségügyi szűréseket végző, kisebb orvosi állomás. A 20. század első évtizedeiben külföldi mintára ilyeneket létesítettek Budapesten és a jelentősebb vidéki városokban, elsősorban a tüdővész terjedésének megállítására, de az alkoholizmus és a kismamák egészségének megóvása érdekében is. (Dr. Magyarevics Mladen tisztii főorvos hozzászólása a pénzügyi bizottság ülésén. *Fővárosi Közöny*, 1913. június 3. 1505.)

⁶ Az Andrassy úton működő magyar királyi felső leányiskola igazgatója egészen 1905 decemberéig töltötte be ezt a tisztséget, amit ekkor gr. Teleki Sándor vett át tőle. Az egyesület alelnöke ekkor Bárczy István, fővédnöke pedig Tisza Kálmánné volt. (A Gyermekbarát Egyesület közgyűlése. *Pesti Hírlap*, 1905. december 22. 9.)

⁷ Elsőként a VI. kerületi Bajnok utcai iskola szegény tanulói kaphattak ebédet, majd az ellátást rendszeresen biztosították több óbudai, lipót-, terez- és józsefvárosi rászorult gyermek számára is. Az egyesület példáját több iskolaszék is követte, amikor a nélkülöző iskolás gyermekek étkeztetését először családok bevonásával oldották meg, illetve azoknak, akik ellátása így sem lett biztosítva, gyűjtés eredményeként fizették meg az akkor 6 krajcáros népkonyhai étkezés költségét. „Az első ebéd hétfőn volt, huszonhat vézna sápadt gyermek elfogultan ült asztalhoz, de aztán hamarosan fölvidult és vígan költé el a jó meleg levest és főzeléket, melyen egy-egy darabka hús is kínálkozott”. (Egyesületek és társulatok. *Nemzet*, 1887. november 20. 6.) Az egyesület fennállásának első hónapjában már 350 taggal büszkélkedett, 1500 forintot gyűjtött és mintegy 258 gyermek ellátását biztosította több társadalmi alapítású népkonyha (pl. a pesti izraelita nőegylet) közreműködésével. (A fővárosi gyermekbarát egyesület. *Pesti Hírlap*, 1887. december 27. 2.; Az éhező iskolás gyermekek. *Fővárosi Lapok*, 1887. november 23. 2373.)

szoruló gyermek számára biztosított népkonyhai étkezést.⁸ Az egyesület tevékenységét a főváros maga is 3000 forinttal segítette, és egy évre rá már 1064 gyermek kapott naponta meleg ebédet az iskolák közelében működő népkonyhák egyikében. A Gyermekbarátok tevékenysége annak ellenére is elismerésre méltó, hogy évről-évre csak kis lépésekben tudták növelni az ellátott gyermekek számát,⁹ és mivel működésük a téli hónapokban üzemelő népkonyhákhoz kötődött, az iskolások étkeztetése is csak időszakos lehetett. Áldozatos munkájuk révén az ellátott gyermekek száma a századfordulóra elérte Budapesten a 3000-et,¹⁰ ami nagyjából megegyezhetett a népkonyhákön élmezésre jogosult, vagy azt elfogadó¹¹ felnöttekével.

A napközi otthonok

A 20. század első évtizedében a társadalom önszerveződő tevékenysége eredményeként létrejött napközi otthonok is nagy szerepet kaptak az étkeztetés megszervezésében. Ezeket az iskolák mellett működő, a helyi polgárság prominens képviselőiből alakult iskolaszékek azzal a céllal létesítették, hogy tartalmas időtöltéssel kiegészülő felügyeletet, és nem utolsó sorban étkeztetést biztosítsanak azoknak a tanköteles korú gyerekeknek, akik a délig tartó tanítást követően egészen szüleik késő esti hazatértéig az utcán, vagy jobb esetben egyedül, a fűtetlen otthonaikban töltötték az idejüket.¹²

Az első napközi otthon (a hatósági szerepvállalást egy évvel megelőzve), a pesti izraelita hitközség Wesselényi utcai fiú iskolájában kezdte meg a működését.

„November hó 11-ikén volt a nevezetes nap. Ettől a naptól kezdve hetenkint 3 délután: hétfőn, szerdán és pénteken d. u. ½ 3-tól ½ 6-ig benépesedik három tanterem. Összesen 66 elemi iskolás tanuló jön el, akiknek otthon szűk, hideg

⁸ Éhező iskolás gyermekek. *Nemzet*, 1887. november 07. 1–2.

⁹ A lehetőségeik 1889-ben másfél ezer, a kilencvenes évek elején 1600–1700 gyermek téli ellátásának biztosítására voltak elegendők, de 1895-re az étkeztetett gyermekek száma elérte a 2000-et, 1897-ben pedig a 2400-at. Számukra az ellátást ekkor a főváros 27 különböző pontján, java részt népkonyhák bevonásával biztosították. (A gyermekbarát egyesület. *Fővárosi Lapok*, 1888. december 03. 2457.; Gyermekbarát egyesület. *Néptanítók Lapja*, 1889. november 13. 725–726.; A gyermekbarát egyesület. *Pesti Napló*, 1895. december 16. 5291.; A gyermekbarát egyesület. *Pesti Napló*, 1897. december 30. 12.; Egyesületek. *Budapesti Hírlap*, 1899. december 29. 10.)

¹⁰ Gyermekbarát Egyesület. *Budapesti Hírlap*, 1906. december 18. 15.; Éhező iskolásgyermekek. *Pesti Hírlap*, 1907. december 25. 12.

¹¹ A témáról bővebben lásd: Bági – Umbrai 2020: 55–96.

¹² Két fontos iskolai ügy. *Budapesti Napló*, 1900. május 04. 7.

a lakásuk [...] A gyerekek [...] bemennek a tantermeikbe. Tanító felügyelete mellett elvégzik a leckéket. Csoportosan tanulnak számtant, mértant, bibliát, játszanak, olvasnak meg is uzsonnálnak [...] a másik újtás a reggeli. 45 kis gyermek, aki jelentkezett kap fejenként 3,3 liter [rosszul olvasható számadat az eredetiben, valószínűleg 3-3 dl] édes tejet és zsömlét”¹³

E fontos és hiánypótló intézmény terjedését Dr. Verédy Károly tanfelügyelő közreműködésével a főváros is felkarolta,¹⁴ így 1901 végén a helyi iskolaszékek kezdeményezésére már két fővárosi fenntartású iskolában¹⁵ is megnyíltak az első napközi otthonok. Hasonlóan fontos lett volna a napközi otthonok rendszerének kiterjesztése az óvodai ellátásra is. A községi óvodákat ugyanis pont azért létesítették, hogy oda olyan gyerekek kerüljenek, akik nevelése otthon kellő figyelmet nem tudott kapni. Csakhogy az óvodák reggel 8 és 11, valamint délután 2 és 5 óra között fogadták a gyermekeket, vagyis azok a szülők, akik egész nap dolgoztak, nem is tudták igénybe venni a főváros biztosította ellátást.¹⁶ A napközi otthon pont erre a problémára nyújtott megoldást, hiszen azok a déli szünet idejére felügyeletet és étkezést is biztosítottak a kis óvodásoknak, akik az ellátásban hatósági közsegély formájában részesültek.¹⁷

1902 telén a közoktatási ügyosztály vezetője, Bárczy István kezdeményezésére megkezdtek a fővárosi tanintézményekben a napközi otthonok rendszerének kiépítését. Ehhez az igazgatóknak fel kellett mérniük az iskolákban, hogy hány gyermek venné igénybe az ellátást, hányan tudnának maguk gondoskodni otthonról hozott étellel az étkezésükről, hányan igényelnének kedvezményes és/vagy teljesen ingyenes ellátást. Ekkor mérték fel azt is, hogy az iskolában hány napközi otthon berendezésére alkalmas terem van, illetve, hogy van-e kiépített konyha, vagy akár olyan személy, aki a főzést elvállalná.¹⁸

A törvényhatóság ezekben a napokban mondta ki, hogy az oktatásügyhöz (tehát nem a szegényügyhöz) tartozó napközi otthonok létesítését hatósági feladatnak tekinti, azonban az aktuális helyzetre (vagyis az általános, évek óta nyomasztó

¹³ Szociális tevékenység az iskolában. *Egyenlőség*, 1901. november 17. 5.

¹⁴ A főváros iskoláztatása. *Magyar Nemzet*, 1901. február 13. 12.

¹⁵ Schuler 1937: 100; Gyermekek otthon az iskolában. *Pesti Napló*, 1901. december 03. 7.

¹⁶ Bárczy István dr., mint közoktatási ügyosztály vezetőjének előterjesztése a székesfőváros közoktatási intézményeinek fejlesztés és a népoktatási felügyelői állás szervezése kérdésében. *Fővárosi Közlöny*, 1902. január 28. I. mell. 10–11.

¹⁷ Szabályrendelet tervezet a szegényügyről. *Fővárosi Közlöny*, 1902. február 14. melléklet 2.

¹⁸ Az éhező és fázó gyermekekért. *Friss Újság*, 1902. november 28. 3.

közgazdasági pangás és munkahiányra)¹⁹ tekintettel a cél minél kiterjedtebb megvalósítása érdekében társadalmi gyűjtést is indítanak. A napközi otthonok fenntartására ezért kerületenként külön bizottságokat alakítottak,²⁰ és a napközi otthonok középponti bizottsága is megalakult 1902 decemberében.²¹ Ezzel a napközi otthonok üzemeltetését most már hivatalosan is a társadalom és a hatóságok formális együttműködésére utalták (Umbrai 2018: 307–308). Ennek a közös munkának a népkonyhai ellátás rendszeréhez hasonlóan az volt az elméleti alapja, hogy mint hatósági feladat (oktatásügy) felvállalta a város a napközi otthonok létesítését, azonban azok napi fenntartásában, működtetésében (nevelők és népkonyha jegyek biztosításával) csak abban az esetben vett részt, ha arra a helyi társadalmi szervezetek, saját kereteik között nem lennének képesek.²²

A napközi otthonok bizottsága 1903 februárjában értékelte az addig elért eredményeket. A jelentésből kiderült, hogy bár az ellátott gyermekek száma hétről hétre nőtt, az intézmény a küldetését mégsem teljesítette maradéktalanul.

„A napközi otthon nem lett azzá, a minek tervezték, a felügyelet nélkül maradt gyermekek otthona, hanem pusztán jótékonyági intézmény, ahol a gyermekek ingyen ebédet kapnak. Ebéd után a gyermekek nagyrésze elment az otthonból [...] az ügyosztály is tapasztalta ezt, és ezért arra törekszik, hogy állandósítsa [...], hogy mint rendszeres intézményt beilleszthesse az iskola keretébe [...] A télen 43 elemi iskolában és 8 óvóiskolában rendeztek be napközi otthonot és 5234 gyermek kapott ingyen ebédet [...] a legtöbb kerületben az élelmezés költségét sem tudták egész összegében társadalmi úton fődözni, s kisebb-nagyobb segítséget kértek a várostól.”²³

A jelentésben is említett óvodai napközi otthonok száma 1904-re tovább nőtt, hiszen ekkor már 13 iskolában rendezett be a társadalmi segítség mellett ilyen

¹⁹ A polgármester a főváros közigazgatásáról. *Budapesti Hírlap*, 1903. február 20. 9.; Napközi otthonok. *Budapesti Napló*, 1902. december 29. 4.

²⁰ Napközi otthonok. *Budapesti Napló*, 1902. december 29. 4.

²¹ Napközi otthonok. *Budapesti Hírlap*, 1902. december 13. 8.

²² Óbudán például 1902 decemberében Zvarg József gyáros tudatta az Ürömvölgyi iskola vezetésével, hogy kész 200 gyermek ebédjét biztosítani. A tudósítás szerint az ebédet az iskolában főzték, ahova a vállalkozó be is szállította már a szükséges élelmiszert. (Kétszáz ebéd. *Budapesti Hírlap*, 1902. december 24. 9.)

²³ A napközi otthon. *Budapesti Hírlap*, 1903. február 26. 11.

a város. Az ekkor községi²⁴ óvodába járó 6000 kisgyermek jelentős része ugyanakkor továbbra sem ebédelt az intézményben.²⁵

A napközi otthonok munkáját 1903 telétől a korábbiaknál jobban összehangolták. Megszabták, hogy csak indokolt esetben részesülhettek ellátásban a gyerekek, vagyis a szülőknek, vagy gyámoknak személyesen kellett kérniük az igazgatótól a gyermek felvételét, de közülük is csak az igazán rászorultak kaphatták ingyenesen az ételt, aki pedig megtehetette, az a felnőttek népkonyhai díjának felét, 10 fillért fizetett az ellátásért. A bevezetett új rendszer szerint az iskola kiegészítő részévé váló napközi otthonokban a gyerekek most már reggel 8 és este 6 óra között maradtak bent, ahol tanítás után játszottak, leckét írtak és szlőjd²⁶ foglalkozáson vettek részt.²⁷

I. táblázat: A napközi otthonok 1902–1903-as tanévi működése

Kerület	Az akcióba 1907-ben bevont iskolák jegyzéke ¹	Az ellátottak száma 1902–1903-as tanévben	Átlagos költség 1902–1903-as tanévben (fillér/adag)	Térítésmentesen ellátott gyermekek száma	Támogatók köre	Budapest hozzájárulása a helyi társadalom erőtlensége esetén
I.	Kelenföld, Fehérsás tér, Fehérvári út, Krisztina tér, Attila u., Városmajor u., Diana út, Labanc út, Hidegkúti	8 iskolában 352 fő	9–16	241 fő	Gyermekbarátok Egyesülete és helyi támogatók	–
II.	Szalay u., Toldy Ferenc u., Lövház u., Margit krt.	5 iskolában 365 fő	9,4–12	357 fő	társadalmi gyűjtés	1200 ft (2400 K)
III.	Üröm u., Miklós tér, Vörösvári út, Szentendrei út	3 iskolában 605 fő	7–10	557 fő	Gyermekbarátok Egyesülete	1500 K
IV.	Károlyi u.	1 iskolában 27 fő	44	17 fő	társadalmi gyűjtés	

²⁴ A községi elnevezés a korabeli szóhasználat szerint városit jelent, ebben az esetben tehát az önkormányzat által, a polgárok adóbefizetéseiből alapított intézményt jelölte.

²⁵ Ilyen működött például I. kerület Mészáros és Hidegkúti óvodában, a III. kerületi Üröm utcai és Miklós téri-ben, a VI. kerületi felső erdőszori, a lőportár utcai. a Lomb és a Petneházy utcai óvodákban, a VII. kerületben a Rózsa utcában, valamint a IX. kerületben a Mester és Tűzoltó utcában illetőleg egy a X. kerületi Tisztviselő telepen. (A közigazgatásnak az 1904. év első felében tapasztalat állapotáról. *Fővárosi Közlöny*, 1904. 64. sz. augusztus 12. 1071.)

²⁶ Kézimunka, barkácsolás

²⁷ Napközi otthonok. *Pesti Napló*, 1903. október 28. 13.

Kerület	Az akcióba 1907-ben bevont iskolák jegyzéke ¹	Az ellátottak száma 1902–1903-as tanévben	Átlagos költség 1902–1903-as tanévben (fillér/adag)	Térítésmentesen ellátott gyermekek száma	Támogatók köre	Budapest hozzájárulása a helyi társadalom erőtlensége esetén
V.	n.a.	80 fő	12	n.a.	Gyermekbarátok Egyesülete és társadalmi gyűjtés	
VI.	Érsek u., Izabella u., Külső Váci út, Lőportár dűlő, Erdő-telki (fiú és lány), Angyalföldi, Szent László téri, Óvoda: Kmetty u., Árboc u., Országbíró u.	9 ² iskolában 1167 fő	7–12	903 fő	Gyermekbarátok Egyesülete és társadalmi gyűjtés	
VII.	Kazinczy u., Nyár u., Wesselényi utcai, Dohány u., Dob u. (fiú és lány), Elemér u., Murányi u., Damjanich u., Aréna úti (fiú és lány), Verseny téri, Hungária út, Egressy út, Őrnagy u., Kiszuglói,	12 iskolában 1043 fő	10–20	1021 fő	Gyermekbarátok Egyesülete és társadalmi gyűjtés	4500 K
VIII.	Rökk Szilárd u., Baross u., Bezerédi u., Erdélyi u., Madách u., Jázmin utca (fiú és lány), Csobánc u., Örmövolgy u.	6 iskolában 998 fő	9–20	958 fő	Gyermekbarátok Egyesülete és társadalmi gyűjtés	3000 K
IX.	Mester u., Tóth Kálmán u., Tűzoltó utca	2 iskolában 257 fő	12–20	220 fő	Gyermekbarátok Egyesülete és társadalmi gyűjtés	400 K
X.	Maglódi út, Tisztviselő telep	1902-ben még nincs az akcióba bevont iskola a területen		1902-ben nincs ellátás		

Kerület	Az akcióba 1907-ben bevont iskolák jegyzéke ¹	Az ellátottak száma 1902–1903-as tanévben	Átlagos költség 1902–1903-as tanévben (fillér/adag)	Térítésmentesen ellátott gyermekek száma	Támogatók köre	Budapest hozzájárulása a helyi társadalom erőtlensége esetén
összesen		legalább 47 iskolában 4894 ³ fő		4274 fő		11800 K

¹ A napközi otthon, *Budapesti Hírlap*, 1907. december 15. 16.

² Ezek közül 3 helyszín az iskolaév végéig üzemelt, a többi tavasszal bezárt.

³ 1904-ben már 52 helyszínen 6130 főre emelkedett az ellátottak száma. Kétötödüket továbbra is a Gyermekbarátok Egyesülete segítette. 1911-ben már 90 iskolában működött napközi otthon. Napközi otthon, *Budapesti Hírlap*, 1904. december 01. 11.

Forrás: Napközi otthonok, *Pesti Napló*, 1903. október 29., 16.; Napközi otthonok, *Budapesti Hírlap*, 1907. december 15. 16.

*„Az Erzsébetvárosi Napközi Otthont ma délelőtt nyitották meg a Wesselényi utcai iskolában, melynek pincehelyiségét hatalmas konyhává alakította át a főváros áldozatkésztsége. A megnyitó némi ünnepség keretében történt [...] A vendégek [...] megnézték a konyhát. Itt a kerületbeli úriasszonyok sürgölődtek a tűzhely körül, melyen hatalmas kondérokban főtt az ízletes étel. Ebből az egy konyhából látják el a kerület összes iskoláját étellel. Nagy tejeskannákban viszi három kocsis a főztet az egyes iskolákhoz. A kannák kipárnázott kosarakba lesznek téve, hogy az étel az úton ki ne hűljön”.*²⁸

*„Az ebéd: húisleves, főzelék és hús. Ma már 1609 gyermek ebédel az új konyha főztjéből. A Wesselényi utcai iskolában négy iskola gyermekei ebédelhetnek, a többi iskolában kocsin szállítják az ételt.”*²⁹ Ide szintén a Wesselényi utcából szállították az ebédet naponta 120 gyermeknek.

Az első világháború éveire nagyjából kialakult a fővárosban a napközi otthonokon alapuló iskolai étkeztetés szervezete. Az újonnan épülő, különösen a főváros polgármesteréhez, Bárczy Istvánhoz köthető nagyszabású 1910-es évek eleji iskolaépítési programban épített mintegy 55 iskolában (Erdei 1991: 54) már a napközi otthonok kialakítására is figyelemmel voltak, valamint lehetőség szerint étkezőhelyiséget, és egy nagyobb méretű, akár több iskola ellátására alkalmas konyhát is létesítettek bennük. Azokon a helyeken pedig, ahol saját konyhát nem tudtak biztosítani a környéken élő gyermekek számára, ott továbbra is a társadalmi jó-

²⁸ Napközi otthon az Erzsébetvárosban. *Az Újság*, 1904. január 06. 8.

²⁹ Kétezer iskolásgyermek ebédje. *Budapesti Napló*, 1904. január 05. 6.

tékonyág keretében fenntartott népkonyhákban étkeztették a gyerekcsoportokat, általában törekedve a felnőttektől való elkülönítés elvének megvalósítására.

A napközi otthonokat ugyanakkor, mint a tanügyhöz tartozó intézményeket nem az egyesületek működtették, hanem az iskolákat fenntartó főváros. Ezek az óvodákkal és iskolákkal kapcsolatban működő napközi otthonok³⁰ lettek a fővárosi iskolai gyermekvédelem első intézményei (Dr. Áfra-Nagy 1936: 536). Budapest alkalmazásában álltak azok a tanítók, akik a tanítás után délutánonként foglalkozásokat tartottak a gyermekeknek, de az iskolaszolgák is, akik a népkonyhákba átkísérték a tanulókat, ha erre a feladatra a kerület jótékony hölgyei közül éppen senki nem vállalkozott. Szintén a főváros biztosította az iskolai konyhák működtetéséhez szükséges felszereléseket a tüzelőig bezárólag, és ha az adott kerületben a társadalom nem tudta felvállalni a gyermekek étkeztetéséhez szükséges alapanyagok ellenértékének biztosítását, akkor még annak előteremtése is – a népkonyhákhoz hasonlóan – a hatóság vállain nyugodott.³¹ A gyermekétkeztetés intézményesülésében fontos pillanat volt, amikor a székesfőváros törvényhatósága 1908-ban a kerületi közjótékonyági bizottságokat közjótékonyági és gyermekvédelmi bizottságokká alakította (Schuler 1937: 101; Umbrai 2018: 308–309), ezáltal a társadalmi szerepvállalás még szervezettebb keretek közé került.

Somogyi Mihály 1913-ban egy tanulmányban összegezte a fővárosi iskolai étkeztetés helyzetét. A cikkben elsősorban a gyermekétkeztetés keretében kiosztott ételek minőségét vizsgálata. Különböző iskolakonyhák, és gyermekélelmezést is vállaló népkonyhák teljes heti menüsorait vetette össze, és fő tanulságként azt szűrte le, hogy amíg nem kap egységes fővárosi irányítást az iskolai étkeztetés, addig mind a helyes táplálkozási elvek, mind pedig a gazdaságosság szempontjából eltérő módon fogják élelmezni azok a gyermeket. A megvizsgált konyhákon a népkonyháknál is alkalmazott metódust követték, arra törekedve, hogy minden nap kapjanak a gyermekek levest és lehetőleg valamilyen feltéttel ellátott főzeléket, illetve legalább egy héten egyszer a főzelék helyett valamilyen tésztát

³⁰ Az állandó, tehát a teljes iskolaév alatt működő napközi otthonok fenntartására csak 1906-tól vállalkozott a főváros, akkor is csak az intézmények egy részében, mindössze 20 iskolában megindítva a programot, amely működtetésében továbbra is a társadalmi segítségnyújtás játszott a főszerepet. (Bizottmányi és tanácsi előterjesztés a napközi otthonok állandósítása kérdésében. *Fővárosi Közlöny*, 1905. november 17. 1519–1521.)

³¹ Legtöbbször a főzéshez az anyagiakat a Gyermekbarát Egyesület biztosította a Feministák Egyesülete pedig felügyelők jelenlétével vette ki a részét az intézmények munkájában, de több kerületben önálló egyesületek is alakultak a feladat ellátásához szükséges háttér biztosítására. Ilyen volt például a Kelenföldi Gyermekbarát Egyesület, a III. vagy a VI. kerületi Napközi Otthon Egyesület, vagy az Izabella Napközi Otthon egyesület stb. (Somogyi 1913: 784).

Aranyainak csülogását arra használja, hogy annak világitása mellett beláthasson a nyomor rejtett zugai is, ahová enyhülést, segítséget küld. Mint fővárosi bizottsági tag tevékeny részt vesz a főváros vezetésében és humánus gondolkodásának ott számtalanszor adta tanujelét.

Csak ilyen két jótékony szív kellett ahhoz, hogy a szegény, fázó, didergő, éhes iskolásgyermekek segítsenek.

nem átalított gazdasszonyi kötenyt tenni maga elé és odaállni a hatalmas terjedelmű főző-masínához és kavarni a szegény iskolásgyermekek számára készülő rántást. Milyen magasatos érzés fogja el az ember szívét a felebaráti szeretetnek ilyenén való megnyilvánulásában. Ott látjuk Ehrlichné, Szerdahelyi Mórnét, Horner Samunét, Hecht Ilonka kisasszonyt stb., kik foglyúrt karral tevékenykednek a közös érdekében.

A napközi otthonban ebédelő szegény gyermekek. Középen áll a gyermekek közt Ehrlichné, hátrább Horner Samuné; Szerdahelyi Mórné és Hecht Ilonka kisasszony áll.

Tolnai Világ-Lap saját fényképfelvétele.

A nemes szívű emberek elkérték a Wesselényi-utcai elemi iskola pinchezelségét a fővárosi tanácsától. Az át is adta teljes átalakítással, úgy, hogy ha látjuk, nem akarjuk hinni, hogy azelőtt az edves pincze volt. A berendezést már maga a jótékony-egylet végeztette. A konyha berendezése pusztán 5000 koronába került. De beszéljenek a tények.

Munkatársunkat is megkínálták az eurasszony-szakácsnők: az általuk készített ebédrel, munkatársunk az ételt nagyon jzletesnek találta.

Amidőn a tovább levő iskolákba az étel elszállítatott, kezdetét veszi a helyben levő gyermekek részére a tállás. Maga Ehrlichné áll az osztó-asztal elé és sajátkezüleg osztja ki az éhes gyermekeknek a már kész ebédet. Száz és száz

Tolnai Világ-Lap saját fényképfelvétele.

Tolnai Világ-Lap saját fényképfelvétele.

A VII. kerületi iskolás gyermekek napközi otthonának konyhájából elszállított ebéd szállítókoscsija és a bélelt kosarak, melyekben az ebéd van.

Howy mily nagyméretű ez az egylet jótékonyága, tanúsítja a helyszínen fölvetett képünk, melyen az ételnek más iskolákba való elszállítása történik. Mert a Wesselényi-utcai iskolába járó szegény gyermekek kivül még kilenc iskolába és óvodába szállítják, bélelt kosarakba helyezett kannákban a meleg levest és fűzeléket.

Kerüljünk most beljebb, az igazi jótét színhelyére, a konyhába. És ime, kiket találunk ott a családtag közé elgyűlve. Csupa urasszony, aki

gyermek mosolygó arca jelenik meg ilyenkor előtte és némelyiknek, a szerényebbeknek még a fejét is megsimogatja. Csupa áldás ez a jószívű asszony a között a sok gyerek között. Bizalommal viseltetnek vele szemben és valósággral rajongva veszik körül. Ha már a párolgó étel az asztalon van, a gyermekek serege, vegyessen, fiú és lány, valláskülönbség nélkül, helyet foglal és józisien falatozni kezd. Ilyenkor az urnák ott járnak közöttük. Kinek kell még leves, kenyér, avagy nincs-e olyan, akiről a sok között

1. kép: A napközi otthonban ebédelő szegény gyermekek (Tolnai világlapja, 1904. január 17. 68.)

Az a söiét rém, amely százával viszi a gyermekeket a szerencsétlenségbe és a züllésbe, az emberszeretet e vára előtt kapitulálni kénytelen. Képünkön a VII. kerület külső részén levő kis-zuglói iskola napközi otthonát mutatja be. Itt állandóan negyven-ötven gyermek van jelen és vagy százhusz gyermek kap meleg ebédet. A képen a gyermekek hatvan főnyi első csoportja fogyasztja izletes ebédjét. Jókúthy Sándor igazgató, valamint neje, továbbá az otthon felügyelő kisasszonya és Bükkerti Gusztáv tanító jelenlétében. Az ebédet az Ehrlich Gusztávné felügyelete alatt működő VII. kerületi Wesselényi-utcai iskola pincéjében létesített központi konyha szállítja, nemcsak ide, hanem a kerület összes iskolába. Odakünn talán hóvihár zúg, a messze gyárban pedig a szegény napszámos férfi és asszony nyugodtan gondol gyermekeire, akiknek hajlékot, gondviselést és kenyeret ad az emberszeretet.

Kiss Ferenc fényképe
SZEGÉNY GYERMEKEK NAPKÖZI OTTHONA A ZUGLÓBAN

2. kép: VII. kerületi kis zuglói iskola napközi otthona (Kiss Ferenc. *Új Idők*, 1904. 115.)

(darás, morzsás, mákos, szilvaízes tésztát, vagy burgonyás gombócot). Kedvelt levesféle volt a bab, a köménymagos, a krumpli, a hagyma, a rizs, a dara és az árpakása leves, de előfordult, hogy egytálétel gyanánt gulyáslevest szolgáltak fel, vagy húslevest, ez utóbbi esetén a főzelékhez járó feltét a húslevesben főtt hús volt (Somogyi 1913: 788). Péntekenként természetesen húsmentes ételeket szolgáltak fel. Általában ez volt a gyermekek számára a legkedvesebb nap, mert ilyenkor minden konyhán egységesen tejberizst kaptak.³²

A világháború

Az első világháború kitörésével nagy arányban megnőtt az ellátásra szoruló lakosság és így az iskolai étkeztetést igénylő gyermekek száma, miközben az élelmezésük megszervezésére eddig keretet biztosító társadalom teherviselő képessége drasztikusan lecsökkent. Ennek ellenére magában a napközi otthonokon, az iskolakonyhákon és a mind nagyobb hatósági segítséggel fenntartott társadalmi egyesületek népkonyháin alapuló rendszerben nem történt nagyarányú változás,³³ és

³² Somogyi ugyan megjegyezte, hogy ez a tejberizs a legtrikább esetben készült tejből, sokkal inkább vízben főtt és csak abban az esetben keverték hozzá tejet, ha azt a konyha adományként kapta (Somogyi 1913: 789).

³³ Egyedül az étkezés finanszírozásában következett be némi fordulat azzal, hogy megalakulása után már az Országos Hadsegélyező Bizottság utalta a város részére a gyermekek étkezési akciójára a fedezetet.

ennek köszönhetően a háború utolsó hónapjáig napi 10.000 gyermek részesült ebédellátásban a fővárosban.

Ugyanakkor ez a korszak is magával hozott egy olyan újdonságot, ami azután hosszútávon beépült a hazai menza történetbe. Ekkor indult hódító útjára – a későbbi iskolatej előfutáraként – a tejbedara akció. 1917 elején részben magánadomány, részben pedig a főváros anyagi áldozat vállalásának köszönhetően, a város négy (szegények lakta területén működő) iskolájában napi 1000 (1-4 éves kor közötti) kisgyerek juthatott 4 dl tejbegrízhez. Ezt a kezdeményezést karolta fel 1917 tavaszán a *Pester Lloyd* hasábjain indított gyűjtés, melynek eredményeként a tejbedara akciót felváltotta a 28 óvodára és 25 iskolára kiterjedő gyermek reggeliztetés. Innentől kezdve egészen a tanév végéig már napi 2500 gyermek jutott ellátáshoz. Később a szűkülő keretek miatt már csak az óvodákban biztosítottak, (az ellátottak számának emelése mellett) napi 2 dl tejet és 7 dkg kenyeret, míg az iskolások a kenyér mellé, a fokozódó tejhiány miatt, rántott levest kaphattak. Az akció egészen a háború végéig tartott, amikor viszont a tejhiány az óvodások ellátását is megakadályozta.

A külföldi missziók tevékenysége

A gyermekek szervezett ebédeltetése a világháborút követő zavaros időkben szinte teljesen megszűnt, és a napközi otthonokon keresztül a tanítás idő előtt zajló reggeliztetésük³⁴ is csak 1919 februárjában indult el újból. A Tanácsköztársaság bukása után a Magyar Vöröskereszt felhívására külföldi missziók érkeztek a fővárosba a nélkülöző, éhező gyermekek megsegítésére.

1919 és 1920 tavaszán először a brit Save the Children Fund szervezett „munkaiskolát”, és naponta 800–900 kisgyermeknek biztosított ebédet és szabadidős foglalkoztatást (Csorna 1929: 153; Dr. Áfra Nagy 1936: 539). A témában a legnagyobb segítséget, és az iskolai étkeztetés jövőjét tekintve a legjelentősebb útmutatást viszont az Amerikai Gyermekegélyező Akció adta.

Az egész Európában körülbelül 3 millió gyermeket ellátó amerikai akció Budapesten Gardner Richardson kapitány vezetésével, 1919 novemberében kezdte

³⁴ Ekkor a „rászorult proletár gyerekek” reggeliztetését a közéletmeztársasági miniszter a tanács útján karolta fel. Az étkezés (1 dkg liszt, 2 dkg gríz vagy árpagyöngy és 1 g zsír felhasználásából készült) rántottlevesből és egy szelet kenyérből állt. (Körlevél a főzéssel kapcsolatos napközi otthonok vezetőihez. *Fővárosi Közlöny*, 1919. február 28. 260.)

meg működését.³⁵ A misszió tevékenysége a fővárosi iskolák napközi otthonrendszerére, illetve az iskolákban többségében már korábban kialakított főzőhelyekre kapcsolódott rá. Azok a gyermekek részesülhettek az ingyenes ellátásban, akiket a tisztiorvos, vagy a vizsgálatba bevont kórházi orvosok veszélyeztetettnek találtak. Most először tehát nem a családok anyagi helyzete, hanem a gyermek egészségi állapota, illetve alultápláltsága volt a meghatározó.

„Ma mennek a gyerekek először az ingyen ebédre [...] Kis, kézománcos csajkával, pléhkanállal felszerelve [...] Amikor belépek, éppen a Tóth Kálmán utcai iskolások esznek, nyolcvanhatan, nyolc hosszú asztal körül. A menü: rántott leves, babfőzelék, s egy szelet fehér kenyér. A levest a Gyermekbarát Egyesület adja, a többit az amerikai misszió. Az adagok szép nagyok [...] 350 grammnál kevesebb nem lehet [...] Az étkezés már 11-kor megkezdődik. Ebben az iskolában hat iskola és négy óvoda számára főznek, összesen 400 különböző korú gyermeknek.”³⁶

1919 decemberében már 213 (többségében új alapítású) konyhán naponta 60.000 gyermeknek biztosított a misszió ebédet.³⁷

„... háromszáznál is több gyerek eszik a Marczibányi-téri iskolában [...] Hétfőn tejbe rizst és kakaót, kedden rántott levest és babfőzeléket fehér kenyérral, szerdán morzsás metéltet és kakaót, csütörtökön reszelt tésztát tejben és fehér kenyeret, pénteken tejbe rizst és kakaót, szombaton pedig bablevest és zsemlyegombócot kapnak. Jó adagot mindenből. A tejberizs háromszáz grammnyi, a kakaó másfél deci. A kenyér öt vagy hét és fél deka [...] az amerikai akciótól kapunk mindent, cukrot, lisztet, zsírt, rizst, kakaót, – a Gyermekbarát Egyesülettől csak a sót, paprikát, hagymát [...] Elsejétől elsejéig adja ki mindig az amerikai misszió a szükséges élelmiszereket, a kamránk készleteit aztán időnként ellenőrzik. Augusztus végén kezdődött az amerikai segítő akció, eleinte reggelit kaptak a gyerekek. Ak-

³⁵ Az amerikai segítő bizottság kifejezetten a magyar és elsősorban a budapesti rászorult gyerekek számára 1919. szeptember 30-án hirdette meg a New Yorkban a gyűjtési akcióját, amihez azután más nagyvárosok (Chicago, Philadelphia, St. Paul, Baltimore, Stamford, Youngstown és Atlantic City stb.) magyar közösségei is csatlakoztak. A cél az volt, hogy egy 5 millió dolláros alapot gyűjtsenek össze, amire támaszkodva 1920 nyaráig nagyjából 100 000 gyermek ellátását kívánták biztosítani. (Az amerikai gyermeksegélyező akció története. *Magyarország*, 1920. január 25. 9.; Máté 2011: 95.)

³⁶ Ebédelnek a gyerekek. *Az Újság*, 1919. november 12. 2.

³⁷ Az amerikai misszió karácsonyi ajándéka a pesti gyermekeknek. *Új Nemzedék*, 1919. december 25. 6.

kor úgy volt, hogy reggelit adott a misszió, ebédet a Gyermekbarát Egyesület. Két hónap óta azonban beszünt a reggeli, – és most már az ebédet adják az amerikaiak [...] A Napközi Otthon – kisebbfajta tanterem, – az egyetlen helyiség, mely fűtve van. Egyik oldalon a fiúk, másikon a lányok ülnek, vagy húsz-huszan. Az első sorokban még óvodások is ...”³⁸

Az akcióban élelmezett fővárosi gyerekek száma hamarosan elérte a 120.000 főt, valamint misszió látta el 1920 februárjától ebéddel a vagonlakók³⁹ közül is 150 gyermeket. 1920 májusára erősen megfogytak az akció készletei, és már csak az ellátott gyermekek számának felére csökkentése árán tudták az amerikaiak az eredetileg augusztusig tervezett működést biztosítani.⁴⁰ Az amerikai akció végül így is hamarabb, 1920 júniusában szüntette be a működését.⁴¹ S bár 1920 őszén folytak a tárgyalások az akció folytatásáról, de megegyezés az élelmiszerhiány és ezzel kapcsolatban a magyar hatóságok elé állított teljesíthetetlen feltételek⁴² miatt elmaradt.

³⁸ Gyermekek csajkával. Az amerikai segítő akció kis kosztosai. *Friss Újság*, 1920. január 13. 2.

³⁹ Vagonlakóknak nevezzük a Trianoni döntés következményeként Magyarországra költöző azon menekülteket, akik bútoraikkal és egyéb ingóságaikkal vonaton érkeztek Budapest vagy más nagyobb város vasúti pályaudvarára, majd ismerőseik és egyéb lehetőségeik nem lévén, előbb hosszú hónapokra a veszteglő vasúti kocsikból keletkező vagonvárosokban telepedtek le, majd iskolákba vagy kislakásos telepekre helyezték ki őket (Umbrai 2008: 166–167). A témának széles szakirodalma van, lásd például Szűcs István Gergely, Csóti Csaba, Pálvölgyi Balázs vonatkozó tanulmányait, vagy Dékány István Csonka vágányon című dokumentumfilmjét.

⁴⁰ Washington-ünnepély. *Nemzeti Újság*, 1920. február 24. 6.; Az amerikai gyermeksegítő akció működése. *Új Nemzedék*, 1920. május 07. 3.

⁴¹ Egy cikk keserűen meg is jegyezte, Berlinben 1.000.000 „és Bécsben most is naponta 300.000 gyermeknek ad ebédet, míg nálunk az ebédosztást már teljesen beszüntették”. (Osztrák aknamunka a nyomorgó beteg magyar gyermekek ellen. *Az Est*, 1920. október 27. 3.; Miért éheznek ötvenezer pesti gyermek, az amerikaiak elmaradt akciója. *8 órai Újság*, 1921. január 19. 4.)

⁴² Az államtól a teljes liszt (legalább 300 tonna) és bab ellátást biztosítását, a fővárostól pedig a helyiségek, a személyzet és elsősorban a főzéshez és étkeztetéshez szükséges fűtőanyag biztosítását kérték, ami már magában lehetetlenné tette az akció újbóli beindítását. „Bár az amerikaiak jótekonysága a múlt esztendőben mintegy négy és fél millió koronájába került a fővárosnak, – de a fűtőanyag szolgáltatásáról az idén, a legnagyobb áldozatkészség dacára sem lehet szó.” (Holtpontra jutott az amerikai gyermekmentés. *Kis Újság*, 1920. november 25. 1.)

1920 szeptemberétől a svéd misszió⁴³ a Damjanich utcai háztartásképző iskolában, az Aréna úti és az Attila krt-i iskolában, az angolok pedig a Váci utcai iskolában vállalták megközelítőleg 2000 gyermek ellátását, majd 1921-ben amerikai-angol együttműködéssel még kezdetét veszi egy nagyobb arányú, de akkor már csak 25.000 gyermek étkeztetését biztosító kezdeményezés.⁴⁴ A missziók jelenlétére továbbra is szükség volt. Vajkay Júlia a Magyar Vörös Kereszt megbízottja jelentésben tette közzé egy VI. kerületi elemi iskolában végzett éhségpróba eredményét. Eszerint a kikérdezett 540 tanuló közül az előző nap 10 csak egyszer evett, 200 kétszer, de mindkét étkezésük kenyérből és kávépótlékból állt, és csak 18 evett húst, valamint 41 kapott tejeskávét.⁴⁵

1921. októberében a missziók többsége megszüntette a budapesti segélyakcióját. A svájciak például azzal indokolták hivatalosan a távozásukat, hogy egyrészt Budapest, a többi eddig segélyezett európai nagyvárossal együtt már megerősödött, ők pedig minden erejükkel az oroszországi, varsói és konstantinápolyi gyermekmentő feladataikra akartak koncentrálni. A gyermekek étkeztetési akcióját 1921 telén már csak 10.000 rászorult élvezhette, őket továbbra is az amerikaiak látták el. 1922-ben végül a külföldi missziók kivétel nélkül elhagyták az országot.⁴⁶

Hogyan tovább? A menza ügye a missziók kivonulása után

1921–22-ben, amikor a missziós tevékenység befejeződött Budapesten, a gyermekek ellátása ismét a fővárosi napközi otthonokra maradt. Ekkor 74 iskolai és

⁴³ A Svéd Vöröskereszt megbízásából a Budapesten működő Magyarországi Svéd Segélyező Akció havi 1600 gyermeket étellemezett 1920 telén. A nyáron pedig a fővárosban a fejlődésben elmaradt gyermekek számára 3 üdülőtelepet tartottak fenn 700 gyermek gondozására. (Bizottsági és tanácsi előterjesztés a Magyarországi Svéd Segélyező Akciónak adandó emlékalbum költségeinek fedezete ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1921. január 14. 42.)

⁴⁴ (A gyermekétkeztetést az Amerika és a genfi gyermekvédelmi szövetség közösen vállalja. *Az Est*, 1920. december 17. 3.) A genfi központú Nemzetközi Vöröskereszt a 25.000 gyermek ebédeltetése mellett, rendszeresen közvetített babakelengyét, és Almádban két turnusban 600-600 gyermek számára szervezett nyaraltatást. (Ezen a télen még gondoskodnak a nyomorgó gyerekekről. *Friss Újság*, 1921. november 09. 1.)

⁴⁵ (Szomorú statisztika egy éhségpróbáról. *Új Nemzedék*, 1921. március 12. 4.) 1921. január 1. és augusztus 31. között 150.000.000 korona értékben kaptak magyar gyerekek az amerikai missziótól élelmiszert. 64.200 gyermek jutott naponta ebédhez, 7207 anya és 6500 csecsemő kapott azon felül reggelit és körülbelül 43 millió korona értékű ruhát és 1.500.000 baby kelenyét. (Bársony Elemér hozzászólása a közgyűlésen szociálpolitikai ügyekben. *Fővárosi Közlöny*, 1922. március 31. 918–919.)

⁴⁶ Pedlow kapitány visszatér Amerikába. *Magyarország*, 1921. május 07. 4.

52 óvodai napközi otthon folytatta, illetve kezdte meg újonnan a működését. Ezek száma az 1920-as évek elejére már elérte a 107-et, óvodák esetén pedig az 52-t, tevékenységük eredményeként pedig már napi 12.000 gyermek kaphatott a régi (népkonyhákon alapuló) keretek között ellátást.⁴⁷ Mindez azonban a társadalom totális anyagi kivéreztetése miatt már teljesen hatósági kézbe került.

Az iskolaév kezdetén, 1922 szeptemberében, amikor az amerikai gyermekélelmezési akció után még mindig 35 konyha állt, többségében teljes felszereléssel együtt kihasználatlanul, a város arra kérte a népjóléti minisztert, hogy 120.000.000 koronával támogassa az előző nyár elején felfüggesztett és most újból megindítását váró, elsősorban a felnőtt lakosság nyomorának enyhítésére fókuszáló étkeztetési akciójának megindítását.⁴⁸ Ennek a kezdeményezésnek a keretében ugyanis a gyermekek étkeztetése is megoldást nyerhetett. A gyermekélelmezés mihamarabbi felkarolásának szükségességét a Gyermekvédő Liga adataival támasztották alá:

A Liga igazgatója szerint, míg 1919-ben

„1000 jelentkezőből még 200 volt alultáplált és 800 jól táplált, mára a gyermekvédelemre jelentkezők közül már 800 alultáplált. Ráadásul ez a 800 most rosszabb helyzetben van, mint volt annak idején a 200, akiket a külföldi (amerikai, svájci és holland) segélyakciókra bízhattunk. Ma egy 3-4 éves gyerek 2 kg-mal, egy 6-7 éves 2,5 kg-mal, 9-10 éves 3 kg-mal, 11-13 éves 4 kg-mal könnyebb, mint az elvárható testsúly és 4-8 cm-rel alacsonyabbak is, mint voltak a gyerekek a múltban [...] 100 gyomor és bélhurutban elhunyt gyermek közül 60% nyomorgók közé, 34% szegények közé, 5,5% a középosztályhoz és fél% a gazdagokhoz tartozik”⁴⁹

Vass József népjóléti miniszter végül 1922 decemberében indította meg a korábban különálló szociális akciók összehangolására kísérletet tevő, átfogó segélyprogramját (Umbrai 2020: 137–138), amely keretében a gyermekélelmezés is megoldást nyert. Az akció egyik legfontosabb ágát a rászorultak ingyenes étkeztetése képezte,

⁴⁷ Az iskolai napközi otthonokat csak az elemi iskolák esetén szervezték meg. A polgári iskolák közül 1919-ben csupán egyben működött egy rövid életű, és csak 1928-ban fognak majd 40 budapesti polgári iskolában napközi otthonot nyitni, melyek száma azonban 1930-ra már elérte a 65-öt (Dr. Áfra-Nagy 1936: 537).

⁴⁸ Százhuszmillió koronát kér a főváros az államtól a téli nyomor enyhítésére. *Frisz Újság*, 1922. szeptember 13. 2.

⁴⁹ Gyermekvédelem és gyermekétkeztetés kérdése a közgyűlésen. *Fővárosi Közlöny*, 1922. október 27. 2460.

amibe beletartozott a szoptató anyák és 1-3 éves korú gyerekeik ellátása (10.000 fő erejéig),⁵⁰ az iskolás gyermekek étkeztetése, illetőleg a munkaképtelen felnőttek ebédeltetésének megszervezése (mindkettőre 10.000-10.000 adagot előirányozva). Mindezt a fővárosi népkonyharendszer újbóli üzembehelyezésével kívánták megvalósítani. Az akció felhívást 1922. november 11-én együttesen adta ki Vass József népjóléti miniszter és Sipőcz Jenő polgármester.

„Mindен 4-14 éves korban lévő gyermek, akinek eltartásáról a szülők nem képesek gondoskodni, s ezt a körülményt be is igazolják, az ebédeltetési akcióba való felvételüket az iskolájukban kérhetik. Az iskolába nem járó gyerekek a lakásukhoz legközelebb eső községi iskola igazgatójánál jelentkezhetnek.”⁵¹

A gyerekek rászorultságát az iskola tantestülete állapította meg egy sorozási eljárás alkalmával. A felvételnél előnyben részesítették az árvákat, (különösen a hadiárvékat), a munkaképtelen, saját hibájukon kívül keresetnélküli álló többgyermekes szülők gyermekeit. Az étkeztetésre felvett gyerekek heti 10 korona lefizetése mellett heti bélyeget kaptak, amit az utalványra kellett felragasztaniuk, és ezek bemutatását követően részesülhettek az ellátásban. Az étkezéshez a szükséges evőeszközökről mindenkinek magának kellett gondoskodnia. A gyermekek élelmezéséhez az alapanyagot a minisztérium biztosította, a fővárost a főzőhelyiségek és a személyzet, valamint mindennek a költsége terhelte. Az akció korai rendszere tehát megegyezett az amerikai misszió gyermekélelmezési akciója idején fennálló viszonyokkal.⁵²

„A javaslat szerint reggelire tejet vagy tejbepríztnak. Az ebéd hétköznaponként leves, üres főzelék és egy darab kenyér lesz, a főzelék felváltva bab, borsó, lencse,

⁵⁰ Az akciót mindvégig a IX. ügyosztály felügyelete alatt álló Élelmezési Központi Iroda ellenőrizte. (Az akció részleteiről bővebben lásd: *Fővárosi Közlöny*, 1923. november 30. 2586–2587.; Figyelmeztetés a tejakcióban résztvevők részére. *Fővárosi Közlöny*, 1924. január 18. 52.; Liber Endre a gyermekétkeztetéséről. *FK*, 1922. május 26. 1454.; Budapest Székesfőváros Tejakciója. *Fővárosi Közlöny*, 1924. január 11. 17.; Szociálpolitikai és közjótékonyági bizottság ülése. *Fővárosi Közlöny*, 1925. augusztus 04. 834.)

⁵¹ Felhívás az óvodás és iskolaköteles korban lévő gyermekek ebédeltetése ügyében, *Fővárosi Közlöny*, 1922. december 01. 2682.

⁵² A népjóléti miniszter 1922. december 7-én indította meg az akcióját. (Gyermekvédelem és gyermekéhezés kérdése a közgyűlésen. *Fővárosi Közlöny*, 1922. október 27. 2460.; Ebéd heti 20, és reggel heti 10 koronáért. *Friss Újság*, 1922. november 29. 2.; Felhívás az óvodás és iskolaköteles korban lévő gyermekek ebédeltetése ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1922. november 24. 2639.)

*burgonya és káposzta. Vasárnapokra és az ünnepnapokra három tál ételt adnak, húslevest, káposztafőzeléket marhahússal és gombócot szilvaízzel.*⁵³

Az étkezés tehát a rászorultak számára sem volt teljesen ingyenes, ugyanis a minisztériumnak az volt az elvi álláspontja, hogy nem lenne jó, ha a rászorultakat a teljesen ingyenes étkeztetéshez hozzászoktatni. Az akciót Budapesten és környékén továbbra is a kerületi elöljáróságok, illetve a mellettük működő segítő bizottságok útján szervezték, mely utóbbiak döntöttek egy környezettanulmány elkészítését követően a rászorultság megállapításáról.⁵⁴

Az akciót 1923-ban újbóli meghirdették, majd annak rendszere 1924 őszétől stabilizálódott és nagyjából az 1927–28-as évadig ugyanazon keretek között működött. Az iskolai idény alatt mindennap (vagyis igény szerint vasárnap is) 5-6000 gyermeket és ugyanennyi felnőttnek láttak el olcsó, vagy (maximum az étkezésre jelentkezők számának feléig) ingyenes ebédelési lehetőséggel.⁵⁵ E viszonylag stabil és kiegyensúlyozott rendszerben a változás az 1928-as évadban következett be. Innentől kezdve a világháború kitöréséig fokozatosan, és nagyarányokban megnövelték az ellátottak számát, akik jelentős többségükben már teljesen ingyenesen kapták az ebédet.⁵⁶ Közülük a gyermekétkeztetésben résztvevők száma stabilan megközelítette a 10.000 főt (Csorna 1929: 168). Az iskolai menza tehát a második világháborút megelőző évekig bezárólag sem lett általános élelmezési forrás. Továbbra is csak a rászorultak számára biztosították azt a hatóságok, és hiába nőtt az ellátottak száma, az iskolások jelentős többsége továbbra is otthon, családi keretek között étkezett.

⁵³ A népjóléti miniszter beszámolója a nemzetgyűlésnek az elmúlt tél inségakciójáról. *Az Est*, 1923. augusztus 29. 3.

⁵⁴ Hirdetés a 14 éven felüli gyének ebédjének ügyében. *Fővárosi Közlöny*, 1922. november 24. 2639.

⁵⁵ A felnőttek száma az 1925-ös és az 1926-os évadban 6000, 1927 októberétől kezdve pedig 4800 fő volt, míg a gyermekétkeztetésben végig megmaradt a 6000-6500 fős keret. Ingyenesen átlagosan 3000 fő részesülhetett ellátásban.

⁵⁶ A teljesen ingyenes népkonyharendszer bevezetésének igénye egy évvel korábban, 1927 tavaszán merült fel, amikor a fokozódó munkanélküliséggel, valamint a növekvő öngyilkosságok számával indokolták azt.

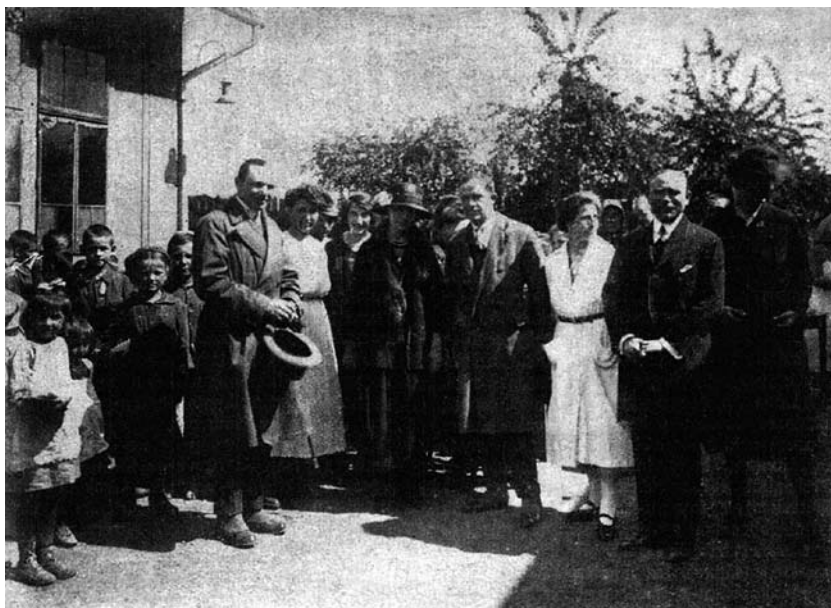
3. kép: Az amerikai misszió karácsonya a gyermekeknek
(*Tolnai Világlapja*, 1920. január 10. 5.)

4. kép: Az amerikai gyermekmisszió ebédje, rajz (*Új Idők*, 1920. 1. sz. 6.)

5a. kép: A kormányzó Bartoldy altábornaggyal beszél, mellette gr. Széchenyi Lászlóné sz. Vanderbilt Gladys és Bókay tanár. Horthy látogatása a Tatai utcai (Angyalföld) iskolában az amerikaiak ebédeltetésénél (*Ország-Világ*, 1921. 19. sz. 05. 08. 210–211.)

5b. kép: Gr. Széchenyi Lászlóné sz. Vanderbilt Gladys a misszió vezetőjével, Mr. Browdennel a gyerekek között. Horthy látogatása a Tatai utcai (Angyalföld) iskolában az amerikaiak ebédeltetésénél. (*Ország-Világ*, 1921. 19. sz. 05. 08. 210–211.)

IRODALOM

Dr. ÁFRA-NAGY János

1936 A székesfővárosi iskolai gyermekvédelem munkája a háború óta. *Városi Szemle*, XXII. évf. 534–558.

BÁTI Anikó – UMBRAI Laura

2020 Népkonyhán enni Budapesten. Verziók és averziók a közétkeztetés történetéből (1860–1939). *Ethno-Lore*, XXXVII. évf. 55–96.

CSORNA Kálmán

1929 *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Budapest: Szerzői kiadás.

ERDEI Gyöngyi

1991 *Fejezetek a Bárczy korszak történetéből*. Budapest: Budapesti Történeti Múzeum.

MÁTÉ Anita

2011 *Az amerikai magyar katolikusok és az Óhaza (1918–1939)*. Budapest: METEM.

SCHULER Dezső

1937 Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten. *Budapesti Statisztikai Közlemények*, 78. évf. 4.

SOMOGYI Mihály

1913 Tanköteles gyermekek iskolai élelmezése. *Városi Szemle*, VI. évf. 748–795.

UMBRAI Laura

2008 *A szociális kislakásépítés története Budapesten 1870–1948*. Budapest: Napvilág Kiadó.

2018 A budapesti hatósági népkonyhák története az 1860-as évektől az első világháború kitöréséig. *FONS*, XXV. évf. 305–345.

2020 A budapesti közkonyhák története az 1920-as években, avagy hogyan lesz fogékonysága „az államnak bizonyos szociális közszükségletek ellátására”. *Múltunk*, 65. évf. 1. sz. 115–144.

Laura Umbrai

MEAL PROVISION IN SCHOOLS AND IN THE STREET. THE HISTORICAL
ROOTS OF SCHOOL CATERING IN BUDAPEST

Keywords: public supply, public catering, school, Budapest, social policy

The introduction of school meals in the 20th century has its roots in several parallel but independent initiatives. The common source of these initiatives was the practice of philanthropy and charity, based on religious upbringing. Public catering for children was first institutionalized in Budapest by a charitable organization, the Association of Friends of Children [Gyermekbarátok Egyesülete], after which several denominational associations followed suit. In the early 20th century, the City of Budapest itself also took the initiative, setting up its first daycare centers where needy children were not only fed but also participated in educational and recreational activities. Resources for social welfare were eroded during the war, thus foreign aid organizations stepped in to help the children of Budapest immediately after the war, while childcare became the sole responsibility of the public authorities from the 1920s. From then on, the state covered the entire costs of providing meals, similar to the system of soup kitchens established specifically for supplying food to destitute adults.